

13. Нечитайло А. Л. Связи населения степной Украины и Северного Кавказа в эпоху бронзы / А. Л. Нечитайло. — К. : Наукова думка, 1991. — 115 с.
14. Черняков И. Т. Бандуркинский клад бронзового века / И. Т. Черняков, В. И. Никитин // СА. — 1984. — № 2. — С. 134 — 145.
15. Разумов С. М. Ритуальні ножі доби бронзи (за матеріалами Надчорномор'я) / С. М. Разумов // Археологія. — 2005. — № 2. — С. 105 — 110.
16. Пустовалов С. Ж. Про призначення квадратного та прямокутного посуду з поховань катакомбної спільності / С. Ж. Пустовалов // Наукові записки НАУ-КМА. — 2011. — Т. 114. — С. 42 — 45.
17. Gadzhiev M. G. Dagestan — American Archaeological Investigations in Dagestan, Russia 1997 — 1999 / M. G. Gadzhiev, P. L. Kohl, R. G. Magomedov, D. Stronach, Sh. M. Gadzhiev // Eurasia Antiqua. — 2000. — Band 6. — P. 47 — 123.

Пустовалов С. Ж.

Класифікація бронзових ножів доби ранньої бронзи Степової України

Стаття присвячена інтерпретації типів металевих ножів ямної та катакомбної спільнот. Автор з'ясовує призначення дев'яти типів ножів, які були виділені. Ножі першого типу визначені ще С. М. Кореневським, як бритви. Ножі другого типу — це хірургічні інструменти. Ножі 3 типу — ритуальні ножі або хірургічні інструменти. Ножі 4 — 9 типів, в залежності від закінчення клинка, можуть бути або зброєю, або білувальними ножами пастухів. Білувальні ножі частіше зустрічаються в ямних похованнях, а гострі — в катакомбних. Міжетнічний розподіл праці є відображенням сервісних відносин між ямним та катакомбним населенням. Сервісні відносини — яскрава ознака кастових суспільств.

Pustovalov S. Zh.

Classification of bronze knives of the era of early bronze of Steppe Ukraine

This article is devoted to the interpretation of the types of metal knives of the jamna and catacomb cultures. The author defines the functions of the nine knives types. The knives of the first type is the blade as believed S. N. Korenevsky. Second types — is the surgical tools. The knives of the third type is the ritual or surgical tools. The knives of the 4 — 9 types with pointed end is the dagger, and with blunt-pointed end is the knife of the cattleman. The knives of cattlemen is found in jamna culture graves. But the daggers is found in catacomb graves. Cross-ethnic division of the labour is the bounce of the servus relations between jamna and catacomb cultures. Servus relations — is the sign of the kast system.

Мінакова К. В.

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ПОСУД З ПОХОВАНЬ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

Серед племен доби бронзи, які населяли степову зону України, традиція вміщення дерев'яного посуду до поховань була найбільш широко представлена в середовищі носіїв катакомбної культурно-історичної спільності, для якої нами були зібрані відомості про наявність 209 дерев'яних ємностей, серед яких 51 артефакт знайдено у пам'ятках інгульської катакомбної культури.

Мета даної роботи — проаналізувати знахідки дерев'яного посуду інгульської катакомбної культури, класифікувати їх та визначити поховальний контекст для різних типів артефактів.

Історіографія питання. Незважаючи на відносно широке розповсюдження традиції вміщення дерев'яного посуду до поховань катакомбної культури, він не став предметом спеціального дослідження для авторів, які займаються катакомбною проблематикою, однак, загальні принципи дослідження були окреслені при вивченні відповідних артефактів інших культур доби бронзи. Створення історіографії відбувалось у три послідовні етапи. Перший етап тривав з 1956 до 1984 рр. У цей час відомості про дерев'яний посуд знаходимо в публікаціях археологічного матеріалу або в узагальнюючих виданнях, присвячених матеріальній культурі доби бронзи. Дослідники акцентують увагу на наявності даної категорії інвентарю і висувають припущення про виділений соціальний статус осіб, поховання яких супроводжувались дерев'яним посудом. Даний період відзначений працями Є. К. Максимова, М. М. Чередніченко, І. Ф. Ковальнової [1, с. 120 – 122; 2; 3; 4].

На другому етапі, який тривав з 1984 по кінець 1990-х рр., з'явилися спеціалізовані дослідження В. В. Отрощенко та Г. Г. Пятих, де аналізуються питання типології, функціонального призначення та проблеми походження дерев'яного посуду зрубної культури [5; 6; 7]. У 1994 р. виходить робота «Ремесло доби бронзи», в якій у спеціальному розділі, присвяченому деревообробці, С. Н. Ляшко розглядає, зокрема, категорію посуду [8]. Вихід вказаних робіт показав перспективність вивчення дерев'яного посуду, як окремої категорії поховального інвентарю та його значення для проведення соціальних реконструкцій. Це зумовило проблематику третього етапу дослідження, який розпочався наприкінці 1990-х рр. та триває по сьогоднішній день. В даний період проводиться дослідження дерев'яного посуду у поховальному контексті, пропонуються класифікаційні схеми, робляться спроби використовувати дерев'яний посуд у якості індикатора певного соціального стану померлого. Розробкою проблематики дерев'яного посуду займаються Р. О. Литвиненко, В. В. Циміданов [9; 10; 11]. Особливо хотілося б відзначити появу робіт узагальнюючого рівня, в яких дерев'яний посуд розглядається не окремо для різних культур, а комплексно, як особливий елемент культури Північного Причорномор'я доби бронзи — раннього заліза, який відбиває комплекс релігійно-ідеологічних уявлень. У такому ключі працюють В. К. Федоров та О. А. Дудін, які висвітлюють питання призначення дерев'яного посуду, а також звертають окрему увагу на вироби з металевим окуттям [12; 13; 14; 15; 16].

Певні паралелі з більш ранніми періодами проводить під час дослідження ритуального посуду скіфської доби О. Ф. Королькова [17].

Цікавими виявилися дослідження С. Н. Братченка та С. М. Санжарова, які вказують на можливість спадкоємності і взаємозалежності певних типів керамічного посуду з її аналогами з менш довговічних матеріалів, наводячи приклад схожості катакомбних дерев'яних посудин з внутрішніми перегородками та на ніжках з керамічними курушками [18, с. 53].

Виходячи з аналізу літератури, яка присвячена даній проблематиці, слід виділити основні питання, пов'язані з вивченням дерев'яного посуду, які намітились у сучасній історіографії:

1. Розробка типології дерев'яного посуду доби бронзи.
2. Вивчення технології виготовлення дерев'яного посуду.
3. Соціальний та ідеологічний аспекти використання дерев'яного посуду.

Спробуємо коротко охарактеризувати головні ідеї, від яких ми відштовхувались під час проведення нашого дослідження.

Типологія дерев'яного посуду доби бронзи. Оскільки питання типології для катакомбного посуду не знайшли відображення в науковій літературі, важливе значення у сенсі вивчення історіографічного доробку набувають типологоторчі розвідки щодо дерев'яного посуду інших культур бронзового — початку раннього залізного віків степової зони Східної Європи. Одна з перших таких розробок належить Г. Г. Пятих, який на матеріалах зрубної культури Поволжя запропонував розподіляти дерев'яний посуд на три типи: глибокий посуд типу мисок та чаш, мілкий — типу блюд та підносів і ковші [7, с. 146].

Близька типологія розроблена С. В. Махортих для кімерійської культури. Ним виділені три типи дерев'яного посуду — миски, чаші, блюда. До типу мисок віднесений посуд, у якому діаметр вінця перевищує висоту в два і більше рази. Миски відрізняються від блюд або підносів своєю довжиною. До них віднесені посудини, максимальна «довжина» яких не перевищує 20 см. До чаш — посудини, висота яких є меншою від діаметра вінця, але не більше, ніж у два рази. До блюд — неглибокі посудини, «довжиною» понад 20 см [19, с. 34]. О. А. Дудін при розгляді дерев'яного посуду культур IX — VII ст. до н. е. Східної Європи також виділяє блюда, миски та чаші [15].

Важливе значення має класифікація дерев'яного посуду доби бронзи, запропонована С. М. Ляшко. Вона базується на двох головних принципах розподілу артефактів. Перший враховує спосіб виготовлення дерев'яного посуду з відповідним розподілом на три групи: 1) довбаний і точений, 2) бондарний, склепаний з окремих дощечок, 3) гнугий або плетений. Відповідно до другого принципу, який можна визначити як функціонально-типологічний, С. М. Ляшко поділяє дерев'яний посуд на чаші, кубки, ковші і блюда-підноси [8, с. 145].

Більше інформації знаходимо у праці Р. О. Литвиненка, присвяченій розгляду даного виду артефактів у бабинській культурі [9, сс. 23 — 34]. За технологічною ознакою автор пропонує розподіляти дерев'яний посуд на дві групи: 1) виготовлений з цільного шматка деревини методом вирізання — видовбування; 2) зібраний з окремих складових частин з застосуванням різних засобів кріплення (наборний посуд). При цьому Р. О. Литвиненко зазначає, що класифікація за технологічною ознакою є ускладненою, оскільки вироби доходять до нас сильно фрагментованими. Для уточнення термінів класифікації за морфологічною ознакою Р. О. Литвиненко звернувся до класичних тлумачних словників російської мови С. І. Ожегова та В. І. Даля, а також проаналізував конкретний археологічний матеріал. В результаті автор виділив чотири типи назв дерев'яного посуду та запропонував наступні визначення: чаша (миска) — напівсферична ємність, часто з накладками; склянка (чашка) — маленька питна посудинка; блюдо (блюдо-піднос) — «велика тарілка, кругла або довгаста, для подачі страви»; шкатулка (скринька) — складова ємність [9, сс. 26 — 30].

Технологія виготовлення дерев'яного посуду. Питання способів виготовлення дерев'яного посуду, або технологічний аспект є одним з основних моментів дослідження. Функціональний аналіз деревообробних інструментів доби бронзи, на думку багатьох дослідників, дозволяє встановити технологічні прийоми обробки дерева в цілому та виготовлення дерев'яного посуду зокрема. Деревообробні знаряддя є достатньо частими археологічними знахідками. Йдеться про знаряддя, виготовлені з кременю та каменю, а також з металів, при чому спостерігається міцний зв'язок між прогресивними зрушеннями в металургії та розвитком технології деревообробки. І. А. Післарій відмічає зростаючу роль деревообробки

за доби міді — бронзи. Це явище, на його думку, зумовлене появою металевих знарядь. Дослідник виділяє артефакти, які утворюють спеціалізовані теслярські набори — провушні і плоскі сокири, тесла, долота, ножі, а також, у поодиноких випадках, стамески і бурави. Більш того, спираючись на непрямі дані, І. О. Післарій зазначає, що у представників Бабинської культури деревообробка перебувала на такому рівні, який передбачає появу рубанка, у якості якого могло виступати тесло, закріплене особливим чином [20, сс. 20 — 21].

Аналіз деревообробних знарядь доби енеоліту — бронзи також проводили інші дослідники. Так, І. Ф. Ковальова серед інструментів, якими користувались за доби бронзи, називає бронзове тесло, кремнієві скобелі, різьбярі [4, с. 62]. С. М. Ляшко до деревообробних інструментів відносить сокири, тесла, стамески, долота, абразиви [8, с. 134].

Технологічний аспект виготовлення дерев'яного посуду може слугувати допоміжним елементом під час віднесення конкретної пам'ятки до певної археологічної культури. Відповідні розробки ми знаходимо головним чином у працях дослідників зрубної культури. Так, Є. П. Миськов у 1991 р. висловив припущення, що дерев'яні чаші з бронзовим окуттям зустрічаються виключно в похованнях покровської зрубної культури та не є характерними для бережнівських поховань [21, с. 60]. Незважаючи на те, що ця теза не знайшла підтвердження у подальшому, коли були відкриті дерев'яні посудини бережнівсько-маївської культури [22, с. 26], розгляд технологічних прийомів виготовлення дерев'яного посуду з культурологічних позицій виявився перспективним. Так, аналізуючи дерев'яні чаші зрубної культури, В. В. Циміданов прийшов до висновку, що для цієї культури характерним є їх виготовлення з цільного шматка дерева [10, с. 143]. А. Л. Антонов та В. В. Отрощенко відзначили домінанту цілісних посудин для зрубної культури і складених для бабинської [22, с. 27].

Одним з найменш вивчених технологічних питань є визначення матеріалу, з якого виготовлявся дерев'яний посуд. Спеціальні дослідження на предмет виявлення породи дерева автору наразі невідомі.

Соціальний та ідеологічний аспекти використання дерев'яного посуду. Припущення про особливий соціальний статус осіб, що супроводжувалися дерев'яними чашами, було висунуто ще у 1977 р. М. М. Чередниченко [2]. Припущення про зв'язок дерев'яних чаш з металевим окуттям зі жрецькою практикою було висловлене у 1981 р. І. Ф. Ковальновою, яка провела паралелі з індоіранським культом священого напою соми, відображеного у IX мандалі Рігведи [3, сс. 46, 64 — 65]. Схожі думки висловили також В. В. Отрощенко та В. В. Циміданов [5; 6; 10, сс. 75 — 78]. Однак, така інтерпретація на сьогоднішній день є дискусійною. Так, О. А. Дудін звертає увагу на можливість хибного тлумачення текстів Рігведи щодо використання саме дерев'яного посуду під час відправлення культів, пов'язаних з сомою, а також ставить під сумнів існування даного культу в степах Східної Європи [16, сс. 20 — 22].

Ю. О. Шилов пов'язує традицію виготовлення дерев'яних посудин з образом дерева життя, і «небесним цебром» [23, с. 423].

С. М. Ляшко та О. П. Медведєв висловили думку про поліфункціональність дерев'яного посуду, частина якого могла бути пов'язаною з ритуалами, а частина застосовувалася в побутових цілях та використовувалась для господарських потреб [8, с. 145; 24, сс. 167 — 168]. Таку точку зору частково підтримав О. А. Дудін, який вказав на те, що дерев'яні чаші використовувалися ранніми кочівниками в побуті,

в якості однієї з категорій посуду, а у поховання вміщувались дерев'яні чаші, які слугували для ритуальних церемоній під час здійснення культу [15, с. 37].

З питанням дерев'яного посуду, як індикатора соціального статусу померлого, тісно пов'язане питання про призначення металевого окуття, яке кріпилось на нього. До конструктивних елементів дерев'яного посуду доби бронзи відносяться металеві (бронзові, мідні, у виняткових випадках — золоті або срібні) накладки, гвіздки для їх прикріплення, металева стрічка, якою «прошивали» дерево, кільця для підвішування. Саме ці елементи, зважаючи на міцність матеріалу, з якого виготовлені, дійшли до нас у найкращій збереженості, і тому на даний момент найбільш часто використовуються при вирішенні ряду питань технологічних і культурно-хронологічних визначень дерев'яного посуду племен бронзи. О. А. Дудін відзначає, що «розміри окуть коливаються від мініатюрних, близько 2 x 4 см до більших 9 x 6 см; деталі кріплення окуть — металеві гвіздки або заклепки (від 5 до 10 см); за формою накладки, як правило, діляться на прямокутні та фігурні, іноді знаходять скобочки» [14, с. 125].

Ці елементи викликають жваву дискусію серед дослідників щодо їх призначення. На даний момент стосовно цього питання існують кілька основних точок зору. Метал міг використовуватися для скріплення окремих частин виробу чи як прикраса, або ж мати певне семантичне значення. Так, Є. К. Максимов припускає, що платівки застосовувалися з утилітарною метою — для лагодження тріснутого посуду, на противагу чому В. В. Отрощенко та І. Ф. Ковальова вважають, що посудини з накладками використовувалися у жрецькій практиці [1, сс. 120 — 122; 5; 25, с. 30]. О. А. Дудін вказує, що функції накладок декоративні, але питання про їх семіотичне навантаження відкрите і його вирішення залежить безпосередньо від вирішення питання про призначення дерев'яних посудин [14, с. 126]. В. В. Циміданов, зазначає, що посудини з окуттям в ямній, полтавкінській, донецькій катакомбній та синташтинській культурах індикатором соціального статусу не були, на відміну від зрубної КІС. Автором також було відзначено, що поховання, де виявлені дерев'яні посудини без накладок, також підкреслено неординарні, як і з накладками, але накладки знаходилися виключно в багатих похованнях [10, сс. 143 — 144].

Виклад основного матеріалу. Джерельна база нашого дослідження складається з 51 поховання, в яких містилось 53 дерев'яні ємності. Під час її створення до вибірки були залучені різні за інформативністю джерела. Оскільки деревина є матеріалом, який погано зберігається у землі, то частина знахідок дійшла до нас у вигляді характерного тліну на дні могили. В 18 випадках збереженість артефакту не дозволяє чітко говорити про його початкову форму та відповідно визначати функціональне призначення. Але ці поховання були залучені до нашого дослідження з метою встановлення території розповсюдження дерев'яного посуду. Картографування знахідок показало, що відповідні артефакти були присутні в межах усього ареалу побутування інгульської катакомбної культури (рис. 1).

Типологічно проаналізовані артефакти розподіляються згідно з класифікацією, розробленою нами для дерев'яного посуду доби бронзи (табл. 1). Серед предметів, форма яких визначається добре, 25 належать до відділу чаша-миска (в публікаціях можна зустріти обидві назви, однак вони відповідають не морфологічним, а функціональним характеристикам та описують глибокі напівсферичні ємності з округлим дном та округлими стінками), чотири — до відділу таць (більш розповсюдженими є назви «блюдо» або «піднос», але морфологічно вони стосуються

однакових за формою предметів: широких посудин з плоским дном та невисокими бортиками), три — до відділу банок (куди входять різні за розмірами посудини з плоским дном та прямими стінками). По одному екземпляру представлені корзина, шкатулка та ківш. Очевидно, що ці предмети мали різне функціональне призначення, отже їх роль у поховальній обрядовості також різнилась.

Табл. 1. Класифікація дерев'яного посуду доби бронзи за морфологічними ознаками

Розділ	Категорія	Група	Відділ	Тип
Речове джерело	Дерев'яний посуд	I. Ємність	ТА. Таця	а) таця овальна в плані б) таця прямокутна в плані
			ЧМ. Чаша-миска	а) чаша-миска зі звуженими до вустя вінцями б) чаша-миска з розширеними до вустя вінцями
			БА. Банка	а) з прямими стінками б) з округлими стінками
			КО. Корзина	корзина
			ШК. Шкатулка	шкатулка
			II. Столове приладдя	КІ. Ківш
		ЛО. Ложка		ложка
		КР. Кришка		а) кришка дисковидна в плані б) кришка підпрямокутна в плані

Найбільш численним відділом посуду виявляється чаша-миска. Показово, що серед 24 поховань, які містили відповідні артефакти, 10 (42 %) походять з території так званого Молочанського соціального центру (села Виноградне та Заможне Токмакського району Запорізької області). Неординарність поховань з цих курганів неодноразово підкреслювалась різними авторами [26, с. 59; 27, с. 135]. На нашу думку, їх слід розглядати окремо, оскільки виділеність обряду в даному випадку пов'язана не з ознакою «дерев'яний посуд», а відбиває особливості комплексу. У 9 випадках чаші-миски з басейну р. Молочної були знайдені у похованнях, відзначених ознакою «моделювання черепа», ще в одному випадку череп був відсутній, а дерев'яна чаша знаходилась на його місці (Виноградне к. 3, п. 24). Три поховання були парними та містили кістяки дорослих (Виноградне к. 33, п. 4; Заможне к. 7, п. 4; Заможне к. 7, п. 4). Для одного з них уточнюється, що пара складалася з чоловіка та жінки. Ще одне поховання було колективним та містило останки чотирьох людей: кістяки двох дорослих, один кістяк без черепа та череп дитини (Виноградне к. 8, п. 1). У одному випадку до поховання було вміщено дві чаші-миски (Заможне к. 7, п. 4). Цікаво, що керамічний посуд одночасно з дерев'яним було знайдено лише у п'яти похованнях. Тому говорити, що дерев'яний посуд виконував особливе призначення, на нашу думку, потрібно з обережністю. Ймовірно, в певних випадках він слугував заміником керамічних виробів. Важливе значення для встановлення функціонального призначення дерев'яних чаш-мисок з даного комплексу є знахідки жовтої рослинної маси в похованні 1 кургану 8 біля с. Виноградне, що не дозволяє визначити чашу-миску виключно як посуд для пиття або як ємність для певного ритуального напою.

Серед інших 14 поховань інгульської катакомбної культури, які супроводжувались дерев'яними чашами-мисками, немає жодного випадку моделювання черепа. В двох випадках кістки похованого лежали так званим «пакетом» (Головківка к. гр. V, к. 6, п. 10; Дубова Могила п. 3), в одному випадку поховання було

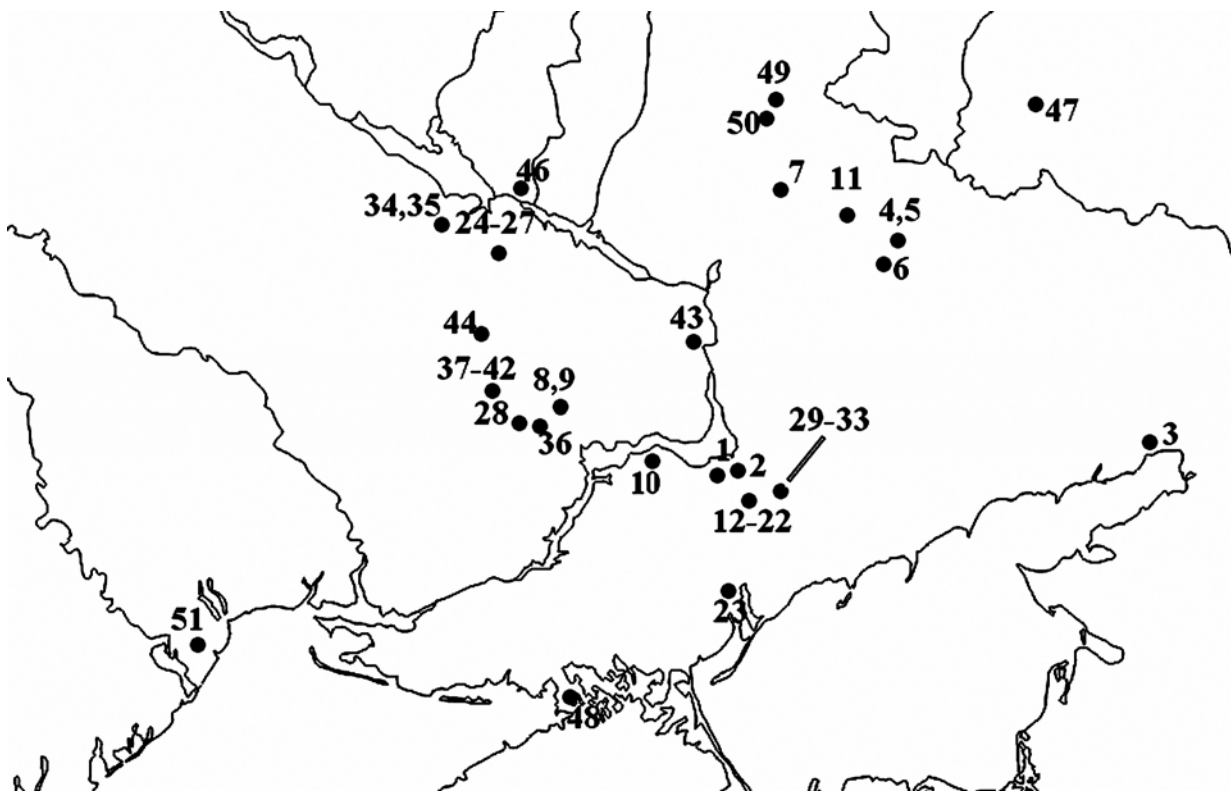

Рис. 1. Карта розповсюдження поховань

інгульської катакомбної культури з дерев'яним посудом

1. Балки Василівського р-ну Запорізької обл. (п. 17, к. 1 «Висока могила»).
2. Барвинівка Михайлівського р-ну Запорізької обл. (п. 2, к. 7).
3. Бессергенівка Неклиновського р-ну Ростовської обл., РФ (п. 10, к. 8, гр. III).
- 4 – 5. Благодатне Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 11, к. 13, гр. IV; п. 2, к. 10, гр. IV).
6. Богданівка Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 5, к. 12, гр. 3).
7. Бузівка Магдалинівського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 7, к. 1).
- 8 – 9. Бурлацьке Криворізького р-ну Луганської області (п. 3, к. 3; п. 4, к. 3).
10. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (п. 3, к. 185, мог. Мамай-гора).
11. Вербки Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 4, к. 10).
- 12 – 22. Виноградне Токмацького р-ну Запорізької обл. (п. 1, к. 12; п. 1, к. 8; п. 24, к. 3; п. 35, к. 3; п. 36, к. 3; п. 4, к. 33; п. 3, к. 33; п. 7, к. 4; п. 7, к. 8; п. 8, к. 4; п. 1, к. 12).
23. Володимирівка Акимівського р-ну Запорізької обл. (п. 20, к. 1 «Великий курган»).
- 24 – 27. Голоківка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. (п. 10, к. 6, гр. V; п. 2, к. 8, гр. IV; п. 2, к. 23, гр. VI; п. 9, к. 8, гр. IV).
28. Дем'янівка Широківського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 3, к. 1 «Дубова Могила»).
- 29 – 33. Заможне Токмацького р-ну Запорізької обл. (п. 2, к. 7; п. 3, к. 6; п. 4, к. 7; п. 5, к. 5; п. 7, к. 5).
- 34 – 35. Звенигородка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. (п. 2, к. 1, гр. 10; п. 4, к. 1, гр. 10).
36. Зелений Гай Криворізького р-ну Дніпропетровської обл. (п. 14, к. 1, гр. 1).
- 37 – 42. Кривий Ріг, м. Дніпропетровської обл. (п. 16, к. 1 «Царева могила»; п. 2, к. 2, гр. «Довга могила»; п. 3, к. 2, Курганна група в районі окислених відвалів ПдГЗК; п. 4, к. 1 могильника «Рибасово II»; п. 5, к. «Ремонтирська могила»; п. 8, к. 1 могильника «Рибасово II»).
43. Малозахарине Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 6, к. 1).
44. Недайвода Криворізького р-ну Дніпропетровської обл. (п. 16, к. 1, гр. «Три брати»).
45. Новопетрівка Новоодеського р-ну Миколаївської обл. (п. 7, к. 2, гр. I).
46. Петрашівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. (п. 13, к. 1).
47. Преображенне Сватівського р-ну Луганської обл. (п. 10, к. 1).
48. Рисове Красноперекопський р-н, Крим (п. 12, к. 9).
49. Терни Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 3, к. 4, к. гр. II «Довга Могила»).
50. Шандрівка Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. (п. 4, к. 3).
51. Яськи Біляївський р-ну, Одеської обл. (п. 12, к. 2)

кенотафом та не супроводжувалось іншим інвентарем (Вербки к. 10, п. 4). Одне поховання було парним та містило скелет підлітка, череп, кістки ребер та хребці дорослого чоловіка. Серед інших поховань одне було дитячим та вміщувало скелет особи молодшої 10 років (Рисове к. 9, п. 12), всі інші являли собою могили дорослих, статеві визначення відсутні. Керамічний посуд був присутній лише в одному похованні (Благодатне к. гр. IV, к. 10, п. 2), ще в трьох знаходився необпалений посуд та посуд з остеомаси. Вміст посуду визначається лише в одному випадку — в похованні 12 кургану 9 біля с. Рисове всередині знаходився астрагал вівці.

Цікавою особливістю дерев'яних чаш-мисок інгульської катакомбної культури є відсутність металевих пластинок-окуть, широко розповсюджених у відповідному посуді інших культур доби бронзи. Лише на одній чаші були бронзові скоби, які скріплювали посудину у місці давнього зламу (Рисове к. 9, п. 12).

Таким чином, неможливо стверджувати, що дерев'яні чаші-миски відігравали особливу роль в обрядовості інгульської катакомбної культури. Більш ймовірним видається припущення, що вони виконували однакову роль з керамічними ємностями.

Дерев'яні таці в контексті поховань інгульської катакомбної культури представлені чотирма екземплярами (Преображенне к. 1, п. 10; Бурлацьке 84, к. 3, п. 4; Терни гр. II, к. 4 «Довга могила»; Головкивка к. гр. IV, к. 8, п. 9). Всі ці таці були знайдені пустими, тому складно говорити про їх призначення. Ймовірно, їх призначення не відрізнялося від аналогічних ємностей в інших культурах, де таці служили для перенесення м'ясних страв та різноманітних неїстівних предметів.

В трьох випадках ємності були віднесені нами до відділу «банки». Слід відзначити, що посуд цього відділу мав різні розміри та різнився за функціональним призначенням: усічено-конічна посудинка висотою 4 см з чотирма кістяними фішками всередині (Малозахар'їне, к. 1, п. 5), кругла плоскодонна баночка типу піксиди, наповнена вохрою (Заможне к. 6, п. 3), банковидна посудина висотою 13 см. Всі три поховання були впускними. Статєво-вікові характеристики присутні лише для поховання 3 кургану 6 біля с. Заможне: похований був дорослим чоловіком. Це ж поховання було відзначене обрядом моделювання черепа, але належність поховання до Молочанського комплексу не дозволяє говорити про зв'язок ознаки «дерев'яний посуд» з цим обрядом.

Поодинокі знахідки корзини (Шандрівка к. 3), ковша (Бурлацьке 84, к. 3, п. 3) та шкатулки (Володимирівка, Великий курган, п. 20) не дозволяють провадити реконструкцій їх ролі у поховальній обрядовості, але є важливими з точки зору визначення господарської діяльності носіїв інгульської катакомбної культури.

Таким чином, дерев'яний посуд інгульської катакомбної культури представлений чашами-мисками, тацями, банками, корзинами, ковшами та скриньками. Найбільший відсоток серед знахідок у поховальних пам'ятках припадає на чаші-миски, майже половина з яких була вміщена до поховань з басейну р. Молочна. Оскільки всі поховання Молочанського комплексу відрізнялись яскравістю поховального обряду (зокрема, високим відсотком модельованих черепів), то вважається недоцільним поширювати висновки, зроблені на їх основі, на весь масив поховань інгульської катакомбної культури. Аналіз поховального контексту не дозволяє визначити підвищену роль дерев'яного посуду цих типів та говорити про його зв'язок з певним прижиттєвим статусом або рангом померлого. Характерною рисою дерев'яного посуду інгульської катакомбної культури є відсутність металевих пластинок-окуть, що кріпились на вінця посудини та широко представлені для

інших культур доби бронзи. Перспективним вважається подальше порівняльне вивчення традиції вміщення дерев'яного посуду до поховань інгульської катакомбної культури у порівнянні з іншими культурами доби бронзи для виявлення її витоків та еволюції.

Бібліографія

1. Максимов Е. К. Памятник эпохи бронзы у станции Карамыш, Саратовской области / Е. К. Максимов // Труды Саратовского областного музея краеведения. — Саратов : Изд-во «Коммунист», 1956. — Вып. I. — С. 115 — 123.
2. Чередниченко Н. Н. Срубная культура / Н. Н. Чередниченко // Культуры эпохи бронзы на территории Украины / С. С. Березанская, В. В. Отрощенко, Н. Н. Чередниченко, И. Н. Шарафутдинова. — К. : Наукова думка, 1986. — С. 44 — 82.
3. Ковалева И. Ф. Север степного Поднепровья в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда) : учебное пособие / И. Ф. Ковалева. — Д. : Изд-во ДГУ, 1981. — 78 с.
4. Ковалева И. Ф. Погребальный обряд и идеология ранних скотоводов (по материалам культур бронзового века Левобережной Украины) / И. Ф. Ковалева. — Д. : Изд-во ДГУ, 1983. — 100 с.
5. Отрощенко В. В. Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья / В. В. Отрощенко // Проблемы археологии Поднепровья. — Д. : Изд-во ДГУ, 1984. — С. 89 — 93.
6. Отрощенко В. В. Традиции изготовления деревянных сосудов в эпоху бронзы и раннего железа на юге Восточной Европы / В. В. Отрощенко // Киммерийцы и скифы. Тез. докл. Междунар. конф., посв. памяти А. И. Тереножкина. — Мелитополь, 1992. — С. 71 — 72.
7. Пятых Г. Г. О происхождении деревянной посуды срубной культуры Поволжья / Г. Г. Пятых // СА. — 1984. — № 2. — С. 146 — 154.
8. Ляшко С. Н. Деревообрабатывающее ремесло эпохи бронзы / С. Н. Ляшко // Ремесло эпохи энеолита — бронзы на Украине / С. С. Березанская, Е. В. Цвек, В. И. Клочко, С. Н. Ляшко. — К. : Наукова думка, 1994. — 189 с.
9. Литвиненко Р. А. Деревянная посуда культуры Бабино / Р. А. Литвиненко // ДАС. — Вып. 11. — Донецк, 2004. — С. 20 — 54.
10. Цимиданов В. В. Загадки срубных чаш / В. В. Цимиданов // Донская археология. — 2000. — № 3 — 4. — С. 142 — 148.
11. Цимиданов В. В. Социальная структура срубного общества / В. В. Цимиданов. — Донецк, 2004. — 204 с.
12. Федоров В. К. Костяные ложечки и деревянная посуда кочевников в культе Сомы/Хаомы / В. К. Федоров // Золотые олени Евразии. — СПб. : Славия, 2001. — С. 52.
13. Федоров В. К. О предназначении деревянных сосудов ранних кочевников Южного Урала, украшенных драгоценными обкладками / В. К. Федоров // Южный Урал и сопредельные территории в скифо-сарматское время. — Уфа, 2006. — С. 46.
14. Дудин А. А. О металлических деталях деревянной посуды ранних кочевников юга Восточной Европы в предскифский период / А. А. Дудин // Vita antiqua. Збірка наукових статей. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. — № 7 — 8. — С. 123 — 129.

15. Дудин А. А. К вопросу о функциональном назначении деревянных чаш ранних кочевников степей Восточной Европы (IX – VII вв. до н. э.) / А. А. Дудин // ССПК. – Запоріжжя, 2009. – Т. XV. – С. 34 – 36.
16. Дудин А. А. Культ Сомы и археологические реалии в степях восточной Европы в первой трети I тыс. до н. э. / А. А. Дудин // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. праць. – Харків : ХНУ ім. Каразіна, 2010. – Вип. 13. – С. 15 – 21.
17. Королькова Е. Ф. Ритуальные чаши с зооморфным декором в культуре ранних кочевников / Е. Ф. Королькова // Скифы Северного Причерноморья в VII – IV вв. до н. э. (проблемы палеоэкологии, антропологии и археологии). – Тез. докл. междунар. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. Б. Н. Гракова. – М. : ИА СОРАН, 1999. – С. 58 – 61.
18. Братченко С. Н. Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськодонецчини та Донщини (III тис. до н. е.) / С. Н. Братченко, С. М. Санжаров. – Луганськ : Вид-во СНУ, 2001. – 108 с.
19. Махортых С. В. Киммерийцы Северного Причерноморья / С. В. Махортых. – К. : Шлях, 2005. – 379 с.
20. Писларий И. А. Деревообработка в эпоху бронзы в Донецкой лесостепи / И. А. Писларий // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы : Тез. докл. науч. конф. – Донецк, 1979. – С. 20 – 21.
21. Мыськов Е. П. Погребения срубной культуры Ерзовского курганного могильника / Е. П. Мыськов // Древности волго-донских степей. – Волгоград, 1990. – Вып. 1. – С. 42 – 57.
22. Антонов А. Л., Отрощенко В. В. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти / А. Л. Антонов, В. В. Отрощенко // Археологія. – 2004. – № 1. – С. 18 – 29.
23. Шилов Ю. А. Прародина ариев : история, обряды и мифы / Ю. А. Шилов. – К. : СИНТО, 1995. – 744 с.
24. Медведев А. П. Об атрибуции «жреческих» погребений у ираноязычных народов III – I тысячелетий до н. э. / А. П. Медведев // Исторические записки : науч. тр. ист. фак. Воронеж. гос. ун-та. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1997. – Вып. 2. – С. 165 – 171.
25. Ковалева И. Ф. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины) : учебное пособие / И. Ф. Ковалева. – Д. : Изд-во ДГУ, 1989. – 89 с.
26. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я / С. Ж. Пустовалов. – К. : Шлях, 2005. – 412 с.
27. Шапошникова О. Г. Ингульская катакомбная культура (ареал и вопросы периодизации) / О. Г. Шапошникова, В. Н. Фоменко // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V век н. э.) : Докл. науч. конф. – Тирасполь, 2002 – С. 135 – 136.

Минакова Е. В.

Деревянная посуда из погребений ингульской катакомбной культуры

В статье идёт речь о находках деревянной посуды в погребениях ингульской катакомбной культуры. Приводится историографический обзор различных аспектов изучения проблематики. База исследования состоит из 51 погребения, которые содержали чаши-миски, блюда-подносы, банки, корзину, ковш и шкатулку. Анализируется погребальный контекст находок.

*Minakova K. V.***Wooden utensils from burials of Ingul Catacomb Culture**

The article deals with the findings of the wooden utensils in the graves of Ingul Catacomb culture. The various aspects of study of the problem are presented. The research was conducted on the base of 51 burials that contained bowls, trays, jars, basket, bucket and box. Funerary context of findings is analyzed.

*Тихомолова И. Р.***КУРГАН «МОГИЛА ДОЛОСАНКА» В НАДПОРОЖЬЕ**

В 1989 г. экспедицией ЗКМ были проведены спасательные раскопки кургана на правом берегу Днепра у с. Днепровы Хвыли Запорожского района Запорожской области [1, сс. 1 – 6, 14 – 25]. Он был расположен на водораздельном плато у истоков б. Крыловская (Кролевская, Крылова), впадающей в р. Днепр выше Вольного порога между Будилковским и Лишним (рис. 1, 1). На топографической карте 1865 г. здесь обозначена цепочка курганов, из которых к началу раскопок сохранился только один. Он соотносится с насыпью, помеченной как «Могила Долосанка». К началу исследований курган имел овальную в плане и сегментовидную в разрезе форму, высоту 1,2 м от уровня современной поверхности, диаметр 45 x 54 м, распахивался. Насыпь повреждена при строительстве дороги – центр и северо-западная половина нарушены выборкой грунта, восточную половину кургана пересекает траншея. Древний горизонт зафиксирован на уровне 0,7 – 0,8 м от репера*, лессовидный материк залегал на глубине 1,5 – 2,1 м. В кургане исследовано два погребения БМСК – 1 и 2, три жертвенных места – 1, 2, 3 (рис. 1, 2).

Жертвенное место 1 (рис. 1, 2). Сооружено в центральной части кургана на глубине 0,52 – 0,61 м. Поверх слоя серо-зеленой глиняной облицовки насыпи на площади 8 x 3,5 м были рассеяны фрагменты керамики, присыпанные прокаленной землей и углями. Отмечены находки мелких обломков обожженных костей животных. Следы горения на месте отсутствовали.

Сосуд. Лепной сосуд с намеченным ребром, стенками, резко сужающимися к плоскому дну. Фрагментирован, сохранился невыразительный обломок ребра, восстанавливается придонная часть сосуда, большинство обломков имеет старые сколы. Поверхность светло-коричневого цвета, небрежно заглажена, носит следы длительного использования. Черепок массивный, излом темный. По ребру проходит налепной уплощенный валик с подтреугольными вдавлениями. Высота сохранившейся части сосуда – 14 см, диаметр наибольшего расширения – 16 см, диаметр днища – 12 см.

Жертвенное место 2 (рис. 2, 1). Находилось в восточном секторе насыпи, в 18,5 м к востоку-северо-востоку от репера. В предматериковом сутлинке на глубине 1,62 м обнаружены кости мелкого рогатого скота. На площади 0,35 x 0,3 м расчищены 4 челюсти, 3 обломка челюстей, 16 фрагментов костей конечностей, 1 копыто, залегавшие в затечном грунте в два слоя, внаброску.

* В дальнейшем все глубины и расстояния, кроме особо оговоренных, даны от репера – наиболее высокой точки насыпи.